
MIDDELEEUWSE HERPETOLOGIE

DEEL 1: DEN SESTEN BELOVIC TE SINE VAN SERPENTEN MET VENINE.

(Jacob van Maerlant, *Der Naturen Bloeme*
Proloog, vss 127-128)

Door: Marcel van der Voort, Heerbaan 14,
5721 LS Asten.

Inhoud: Inleiding - Iets over het Middelne-
derlands - Maerlants zesde boek - Slot -
Literatuur.

INLEIDING

In de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage wordt onder signatuur KA XVI, fol. 121r-128r een beroemd handschrift bewaard van een dito Middeleeuws auteur: Jacob van Maerlant. Omstreeks 1266 schreef Van Maerlant, die leefde van $\pm$ 1220 - $\pm$ 1300, een immens werk, een soort encyclopedie over de natuur, waarin hij getracht heeft alles op te tekenen wat er tot in zijn tijd bekend was over mensen, viervoeters, vogels, waterdieren, reptielen, insecten, bomen, kruiden, stenen, metalen enz. Hij noemde zijn boek *Der Naturen Bloeme*, wat zo veel wil zeggen als: "de bloem van de natuur", waarbij "bloem" opgevat moet worden als "het beste van de natuur, het puikje". Voor de totstandkoming van dit indrukwekkende werk heeft hij naarstig geput uit wat illustere voorgangers in de loop der eeuwen over al deze onderwerpen verzameld hadden. Het resultaat is een soort compilatie geworden van al die geraadpleegde werken, al is hij toch het meest

---

verplicht aan Thomas van Cantimpré, wiens *De Naturis Rerum* een stevig basis vormt voor Van Maerlants magistrale werk.

Wie leest in Middeleeuws werk, kan een tweetal vreemde zaken opmerken. De eerste merkwaardigheid is wel, dat in tegenstelling tot de huidige opvattingen, het plagiëren in die tijd (en trouwens lang daarna ook nog) géén bedenkelijke bezigheid was. Integendeel: door uit werk van beroemde voorgangers te putten, kreeg je een vertrouwde basis voor je eigen werk, en straalde iets van het gezag van de bron af op jou. Het noemen van namen als die van Thomas van Cantimpré, Homerus, Plinius, Seneca, om er maar een paar te noemen, gebeurt dan ook met een zekere trots: Van Maerlant bevindt zich in intellectueel gezelschap, en dat vindt hij niet het slechtste gezelschap.

Er is nóg iets wat voor onze huidige opvattingen vreemd is. Van Maerlant verkoopt de meest baarlijke nonsens voor waarheid. Dat heeft te maken met het autoriteitsbeginsel van boeken in zijn tijd. Wat in boeken stond, was per definitie waar. En "waar" moet dan niet zozeer opgevat worden als "overeenkomstig de waarheid", maar meer als "waar-schijnlijk", ook wel op te vatten als "morele waarheid"; zoals de schrijver het vertelt, zo zou het eventueel gebeurd kunnen zijn. Je zou het kunnen vergelijken met de opvattingen die sommige mensen tegenwoordig hebben over berichten in de media: "het staat in de krant, dus is het waar." Vanwege dit heersende principe kwam niemand in de tijd van Van Maerlant op het idee om gegevens uit boeken te controleren. Vandaar dat hij, op gezag van anderen wier "integriteit boven twijfel verheven was", zaken vertelt over slangen waarvan wij nu denken: als hij de proef op de som had genomen, was de mededeling uit zijn bron meteen gelogenstraft. En omdat

---

Van Maerlant dat niet gedaan heeft, krijgen wij nu weinig kritische informatie over de herpetologische kennis van de dertiende eeuw. Maar die informatie is altijd interessant, vaak irritant onvolledig en daardoor stimulerend tot verder onderzoek en altijd kostelijk om te lezen. En daarom wil ik de lezers van *Litteratura Serpentium* bekend maken met het zesde boek van Van Maerlants *Der Naturen Bloeme*, dat hij belooft *te sine van serpentes met venine*.

IETS OVER HET MIDDELNEDERLANDS

In de Middeleeuwen en nog lang daarna, had men nog geen gehomogeniseerde spelling. Het handjevol mensen dat kon lezen en schrijven (voornamelijk priesters en monniken), deed dat op de eerste plaats in het Latijn. Schreef men al in de volkstaal (in het Diets), dan hanteerde men zijn eigen dialect. Verder wijkt de Middelnederlandse syntaxis nogal af van de huidige. Bepaalde grammaticale constructies bij Van Maerlant, staan haaks op wat wij vandaag de dag zeggen.

Wie zo meteen moeite doet om de geciteerde Middelnederlandse versregels daadwerkelijk te lezen, heeft wellicht iets aan de volgende tips:

- * lees de versregels hardop; net als bij het lezen van dialect begrijp je het Middelnederlands beter als je hóórt wat er staat;
- * de spelling is heel inconsequent; om de haverklap vindt er pro- en enclise plaats, d.w.z. dat onbeklemtoonde woorden gemakkelijk samsmelten met voorafgaande of volgende wél beklemtoonde woorden. Bijv.: "hem leghet *therte...*" (vs 6) = dat hert = het hart; "XXX ribben heeft *tserpent...*" (vs 17) = dat

---

serpent = de slang; "Wijn hebben si lief, ende daer mede *vaetmense...*" (vss 23-24) = vangt men ze.

* waar *sc...* staat, wordt *sch...* bedoeld:

"gescepen" (vs 8) = geschapen, gemaakt;

* in de Middeleeuwen was men nog niet op het idee gekomen om lange klanken in gesloten lettergrepen met twee dezelfde klinkers te schrijven. Eén van de drie manieren om aan te geven dat een klank lang moest zijn, zien we bij Van Maerlant telkens terug: hij zet achter de klinker die verlengd moet worden een *e*.

Bijv.: "Haer" (vs 5) = haar; "Oec" (vs 13) = ook enz.

* in het Middelnederlands bestond nog zoiets als naamvallen. Wie enigszins bekend is met de Duitse naamvallen, heeft daar bij het lezen van de geciteerde versregels voordeel van.

VAN MAERLANTS ZESDE BOEK

Van Maerlant heeft zijn zesde boek verdeeld in een algemeen gedeelte over slangen, en een gedeelte waarin hij vervolgt met een bespreking van enkele afzonderlijke soorten. Mijn eerste bijdrage gaat over een fragment uit zijn algemeen gedeelte.

*Aristoteles die seghet,
Dat gheen serpent te hebben en pleghet
Hoeden, en ware dat sijn saet
Na der vische maniere gaet.*

(vss 1-4)

Van Maerlant gaat allereerst te rade bij de beroemde Aristoteles, die leefde van 384 tot 322 v. Chr. en die o.a. grote prestaties verricht heeft op het gebied van de biologie. Op gezag van deze Griekse filosoof vertelt hij

---

zijn Middeleeuwse lezers/luisteraars, dat slangen geen broedzorg kennen, of het zou moeten zijn dat slangen hun eieren bevruchten zoals vissen dat doen, d.m.v. uitwendige bevruchting dus. Gezien dit voorbehoud lijkt het wel, of hij onderscheid maakt tussen slangen die wél hun eieren "na der vischen maniere" bevruchten en slangen die dat níét doen. Het blijft ongewis in hoeverre Van Maerlant hier zinspeelt op het ovipaar en ovovivipaar zijn van slangen.

*5 Haer tonghen swart ende lanc ghespleten.
Hem leghet therte, wilhi weten,
Recht na den halse, inder maniere
Gescepen dat es ene niere.*
(vss 5-8)

Nog steeds op gezag van Aristoteles vertelt Van Maerlant, dat slangen zwarte en lang gespleten tongen hebben. Het hart, dat de vorm van een nier heeft, ligt direct achter de hals.

*Groete serpente hebben alle
10 Op die levere die galle;
Den clene, dat es haer pleghen,
Es sie op enen daerm ghelegen.*
(vss 9-12)

Het uiterlijk verschil groot-klein is voor Van Maerlant, in navolging van Aristoteles, al voldoende om een inwendig anatomisch verschil te maken: de grote serpente hebben de gal bij de lever zitten, de kleine bij een of andere darm. Hierbij laat hij in het midden, wat precies onder een grote en een kleine slang verstaan moet worden.

*Oec werd weder siende tserpent,
Ist datment maect blent.*

---

*15 Ist datmen hem den staert ofslaet,
Hi wast als hem die tijd vortgaet.
(vss 13-16)*

Nu komen we bij de sterke staaltjes van de Middeleeuwse slangen. Van Maerlant verkoopt als waarheid, dat een slang die men blind heeft gemaakt, later weer ziende kan worden. Er zijn aanwijzingen, maar daarover in een vervolgartikel wellicht meer, dat daar mogelijk mee bedoeld zou kunnen zijn het troebel worden van de ogen vlak voor een vervelling. Maar dat is iets waarvoor een slang zélf zorgt, terwijl in *Der Naturen Bloeme* toch duidelijk sprake is van een slang die wordt blindgemaakt.

Omdat Van Maerlant slangen, hagedissen en amfibieën op één hoop gooit, is het niet verwonderlijk dat eigenschappen van genoemde dieren onderling verwisseld worden. Een eigenschap van de hagedis, namelijk het vermogen de staart weer aan te laten groeien als die door omstandigheden verdwenen is, wordt hier toegekend aan "de serpentes", dus ook aan slangen. Ook bij deze dieren groeit de staart weer aan, als die er afgeslagen wordt.

*XXX ribben heeft tserpent,
Ende daer si noten, dats bekent,
So vaste cleven si te samen
20 Alst een ware, daer twe hoofde uut
quamen.
(vss 17-20)*

In de Middeleeuwen telde een slang niet de honderden ribben die de dieren tegenwoordig bezitten, maar slechts 30 stuks. En op de toenmalige mens maakte het paren (= "noten", vers 18) van slangen de indruk dat ze één slang waren, waar twee hoofden uitkwamen.

---

*Vleesch ende gras eten si ghemene,
Lettel drinken si ende clene;
Wijn hebben si lief, ende daer mede
Vaetmense in menigher stede.*
(vss 21-24)

Slangen waren in de Middeleeuwen omnivoren, want ze aten zowel vlees als gras. (Zie voor "omnivore" slangen: Van Woerkom 1980, Bruyn-donckx 1985) Daarbij waren het indertijd bescheiden drinkers, die echter wel verzot waren op wijn, want daarmee lieten ze zich op nogal wat plaatsen vangen.

*25 Sine pissen groet noch clene,
Want sine hebben blase negheene.
Oec smelten si utermate clene,
Na dat si grote sijn ghemene.*
(vss 25-28)

Urineren laten ze achterwege, want slangen hebben geen blaas, had Aristoteles al ontdekt. Het werkwoord "smelten" (vers 27) betekent zoveel als: "uitwerpselen produceren", of wellicht hier beter van toepassing: "dunnen (sic) afgang hebben" (Middelnederlandsch Handwoordenboek). Van Maerlant zegt dus: in verhouding tot hun grootte, produceren ze eigenlijk maar weinig faeces.

SLOT

Tot zover raadpleegde Van Maerlant Aristoteles. Hij vervolgt met een aantal verzen waarvoor hij zijn licht heeft opgestoken bij Plinius en anderen. Daarmee ga ik de volgende keer verder.

LITERATUUR

Ik heb voor dit artikel (en de volgende) gebruik gemaakt van boeken die voor herpetologen nauwelijks interessant zijn, omdat ze meer te maken hebben met Van Maerlant als Middeleeuws auteur dan met het onderwerp waarover hij in zijn zesde boek schreef. Ik beperk me bij deze literatuuropgave dan ook strikt tot het herpetologisch relevante.

Bruyndonckx, H., Herbivore *Thamnophis*?
Litteratura Serpantium Vol. 5, 1985, pag.
71-72.

Maerlant, J. van, *Der Naturen Bloeme*
ed. Dr. Eelco Verwijs, Leiden 1878.
Ongewijzigde herdruk 1980.

Woerkom, A. van, *Fruitetende slangen*.
Litteratura Serpantium Vol. 1, 1980, pag.
139-142.

De facsimile's uit Van Maerlants *Der Naturen Bloeme* die u in sommige van de volgende afleveringen zult aantreffen, zijn van dia's en fotocopieën van het handschrift die mij welwillend ter hand zijn gesteld door de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, alwaar het handschrift bewaard wordt onder signatuur KA XVI.